

Семантико-синтаксичні функції питальних речень у поетичному мовленні В. Свідзінського

I. I. Сметана

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: Iryna.Smetana@hneu.net

Paper received 24.03.17; Accepted for publication 28.03.17.

Анотація. Статтю присвячено аналізу питальних речень у мові поезій В. Свідзінського. Описано різноманітні класифікації цих реченневих конструкцій. Досліджено функції питальних речень та їхні структурні моделі. З'ясовано, що в поезіях В. Свідзінського функціонують риторичні запитання і власне питальні речення, останні репрезентовано в поетичній мові переважно через діалогічне мовлення, мають емоційне забарвлення, відтінок спонукування до дії, увиразнено дієсловами різної семантики, які стоять в ініціальной та кінцевій позиціях.

Ключові слова: індивідуальний стиль, питальні речення, риторичні питання, словесний образ, стилістична фігура.

Структурно-семантичний аналіз питальних речень як складника синтаксичної організації поетичної мови В. Свідзінського є, безумовно, актуальним для виявлення особливостей авторського мовомислення.

Речення питальної модальності як один із комунікативних типів речень виражають спонукування, адресоване особі, від якої вимагають, щоб вона висловилася, повідомила про те, що становить інтерес для самого мовця або його співрозмовника [8, с. 227]. У сучасному мовознавстві на позначення мовленневих актів, що відповідають питальним реченням, використовують різні терміни. У традиційному розумінні питальні речення називають квеситивами [14], еротетивами [13]. Вивчення питальних речень належить до актуальних проблем мовознавчої науки, що підтверджують численні студії, які розкривають структурно-семантичні (Д. М. Ахундов [1]), комунікативні (С. Ф. Гедз [7]) та прагматичні (Л. Р. Безугла [5], Л. П. Калитюк [11]) аспекти цього типу речень.

Окремі складники мови поезії В. Свідзінського привертати увагу науковців. Так, С. Богдан розглядає мовноетикетні одиниці як ідіостильовий чинник його поетичної мови [6]. Зокрема, В. Соколова, досліджуючи художні функції риторичних фігур у поезії В. Свідзінського, аналізує й риторичні запитання. Авторка простежує деякі тенденції в їх функціонуванні, а саме розширення на кілька строф, певну умовну діалогічність і т. ін. [16].

Мета розвідки – виявити семантико-синтаксичні особливості власне питальних речень, які функціонують у поетичній мові В. Свідзінського.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: на підставі системного дослідження встановити структурні моделі питальних речень та проаналізувати їхні функції в мові поезій письменника.

Науковці по-різному диференціюють питальні речення. Так, Б. Кулик поділяє їх на три групи: власне питальні, питально-риторичні й питально-спонукальні речення [12, с. 27]. П. Дудик виділяє власне питальні та риторичні питальні речення [8, с. 229]. А. Загнітко розрізняє власне питальні, питально-стверджувальні, питально-заперечні, питально-риторичні й питально-спонукальні речення [10, с. 21]. На нашу думку, питально-стверджувальні, питально-заперечні та питально-спонукальні речення належать до власне питальних речень.

Квеситиви досить активно функціонують у поетичному мовленні В. Свідзінського. Серед них фіксуємо як власне питальні речення: *Береза пройшла крізь зорю / І стала черлена. / – Березо, чого я темна, / Чому не горю? / – Ти мертва, повітро! / – Мертва? – Мертва, повітро!* [15, с. 201]; *Ми уже зближались додому, / Коли ти почав іти тихіше / І сказав: «Тут близько кладовище. / Хочеш зайдеш?» Якось півсвідомо / Дав я*

згоду. Ми пройшли у браму. / Там дерева древніми верхами / Сонно привітали нас. [15, с. 252] – так і риторичні запитання: *Всеосяжна, бурхлива, суперечна, / Чи відаєш ти, / хто ти?* [15, с. 74]; *Коли я був у цій країні / Коли ці пасма круглих гір / Над краєм водної пустині / Як нині вабили мій зір?* [15, с. 93]; *У глибокому гаї / Друг тайться чи ворог?* [15, с. 100]; *Хто дає мені душу чужу / Коли я з людсьми?* [15, с. 302]. Слід зазначити, що останній тип переважає в мові поезій цього автора. У статті зосереджуємо увагу тільки на тих питально-риторичних конструкціях, що взаємодіють із власне питальними реченнями.

У поезії «Як темно стало» В. Свідзінський створює персоналізований образ дерев і наділяє їх здатністю говорити: *«Дерева шепчуть: «Мандрівче, хто ти? / Невже ти підеши ще далі?»* [15, с. 60]. Відповідь, на нашу думку, на поставлене запитання звучить у наступній поезії «І вітер, і блискіт на сході»: *Я піду до скель непорушних, / Приникну к горі кам'яній – / І скелі тремтять потаємно, / Здрисаються надра земні* [15, с. 61]. Але перед тим, як відповісти, митець ставить нові риторичні запитання: *Навіщо встаю на світанню? / Чого я так трепетно ждучу? / І звідики ця музика юна / В старому, сумному саду?* [15, с. 61]. Питаннями передано вир почуттів, які охопили ліричного героя: розгубленість, очікування і водночас розчарування, тугу, зневіру та безвихідь.

В. Свідзінський неодноразово в поезіях наділяє мовні партії дерев питальними репліками: *В наморозній тиші вечора / Усі дерева сколихнулися. / – Де ти так довго, довго був? / Либонь, усі світи обійшов, / Обтрусив золоту яблуню, / Пив воду з лиця місяця, / Здобув уламок веселки? – / Я став, відказую тихо: / – Золотих яблук не рвав, / З криниці неба не пив води, / До веселки ані дойнявся. – Усі дерева посмутилися.* [15, с. 180]. Наділення дерев здатністю розмовляти сягає фольклорної традиції, у якій шесті листя асоціювався із розмовою людей. В. Свідзінський використовує діалогічну форму мовлення з квеситивами. У першому питальному реченні дієслово *був* винесено в кінцеву позицію. У другому автор ставить на ініціальне місце однорідні присудки, виражені дієсловами руху, а також дії, що спричинює зміни в об'єкті, на позначення фізіологічних процесів, наміру, тим самим створюючи дієвість, динаміку й водночас сумну тональність поезії. Поет таким чином акцентує увагу читача на самотньому стані ліричного героя, який може поспілкуватися лише з природою.

Діалог є найбільш яскравою і природною формою комунікації, оскільки справжнє своє існування мова виявляє лише в діалозі [2, с. 241]. На думку М. Бахтіна, «життя за своєю природою діалогічне. Жити – значить брати участь в діалозі: запитувати, слухати, відповідати, погоджуватися тощо» [3, с. 318]. Найпоширенішим

засобом побудови діалогу слугує така категорія мислення, як запитання.

Діалогічне мовлення В. Свідзінський неодноразово застосовує у своїй поезії. Як відзначає Е. Соловей, «той особливий *поспіль* значущий, а тому *поспіль* віщий діалог людини зі світом, що реліктово зберігся в замовляннях, виявився здатним промовляти до людини самотньої й розгубленої не в нетрях “першосвіту”, а в лабіринті розвиненої цивілізації, соціальних катаклізмів, тоталітарної держави» [17, с. 114].

Форму діалогу письменник використовує в поезії «Тільки в вечірньому мороці...»: *Отоді ж бо то дівчинка з хати: / – Грибку, це ти? / – Ой, я! / – А де ж твої очі ятряні? / – Мої очі поспіли в тумані. / – Чого в тебе ніжка похила? / – Мрич мою ніжку під’їла... –* [15, с. 183]. У цьому контексті, як зауважує В. Башманівський, через «діалог гриба та дівчини (символ чистоти помислів, а можливо, гріха) показано невдалу спробу суспільства 20 - 30-х років швидкими темпами змінити «хату нещасну» [15, с. 183]. Не виключено, саме через символіку образів туману та ночі автор виражає власну невизначеність та нерозуміння того, що відбувається навколо» [4, с. 26].

У контексті з поезії «Зрада»: *– Ти мене любиш? – питає. – Люблю. / – Віддай мені радість свою. – / Я віддав. / – І тепер мене любиш? – Люблю. / – Віддай мені силу свою. – / Віддав. / – І ще мене любиш? – Люблю. / – Віддай мені мужність свою. – Віддав* [15, с. 184] – репліки належать «князівні-полонянці», що уособлює тогочасну нову систему, «що, забравши сили у своїх рятівників, показала себе як відьма» [4, с. 27]. Щоб надати мовленнєвому акту напруженості, дієвості, письменник будувє діалог на коротких квеситивах, у яких спостерігаємо ілюкцію запити й прохання.

Адресатом власне питальних речень у творах В. Свідзінського неодноразово є водна стихія, яка символізує світовий океан. Так, наприклад, у вірші «Ледве позначені сонця сліди» письменник використовує образ-символ озера. Ліричний герой тричі ставить запитання до озера й отримує відповідь: *– Озеро, хто ти? / Чи не сонце зронило тебе / Із-за череса – кругле свічадо? / «Ні, моє ім’я Час. / Я око чарівника». <...> – Озеро, що на твоєму дні? / «Перломутові скоїки – дні, / Камінчики чорні – ночі». / – А навіщо тобі / Тая крайка у сім огнів? – / «А то буде обслона моя. / Як ізмікеться перстень віків / На пальці чарівника / Як заглухну і я»* [15, с. 171]. Квеситиви будуються за допомогою питальних займенників *хто, що*, прислівника *навіщо*, питальної частки *чи*, які формують частковопитальні речення, що потребують конкретної відповіді. Ці засоби організації, що стоять на початку речень, створюють висхідно-спадну інтонацію та спонукають до відповіді.

У низці поетичних творів В. Свідзінського питальні речення є риторичними. Адресатом таких квеситивів є флороніми: *Листочку ярній, / Чи ти щасливий?* [15, с. 83]; *«Буду владати цією країною. Чуєте, трави? / Тут розцвіту, розхилюся, розсію потужний нащадок. / Слово незламне моє. Зачуйте, готуйтеся до бою»* [15, с. 106]; *– Ой дерева, пожовклі дерева, / Чого вам так тихо стояти?* [15, с. 209]; зооніми: *Зайчику малий, це ти? / Ходи до могого притулку, / Тут тепло, тут гріють асфальт. / Ходи, погадаймо удвох, / Як нам вернути додому?* [15, с. 139]; *Чи він бачив майбутнє – коник?* [15, с. 162]; водна стихія: *– Море, море! Велика дитино, / Хто поклав тебе в вічну колиску? / Чого над тобою птахи плачуть?* [15, с. 248]; явища природи: *Чи ти чуєш, нечуй-вітре?* [15, с. 190]; просторові поняття: *Село моє, що сталося з тобою?* [15, с. 110]; часові поняття: *Прокинувся – мій дню блискучий, де ти?* [15, с. 154] тощо.

Сповнений туги за коханою митець ставить запитання, яке виражають невпевненість, сумнів: *Що це? Через гори / Хтось до мене лине... / Крила розгортає... / О, невже ж то мила?* [15, с. 55]. Ініціальна й кінцева позиції квеситивів чотиривірша створюють своєрідне обрамлення. Перше питальне речення містить питальний займенник *що*, який передбачає звертання до неістоти, а друге – апелює до істоти. Відповідь на поставлені запитання знаходимо в наступному чотиривірші, у якому підтверджується вагання автора: *Мила, мила лине! / Зводить білі руки, / Щоб мене обняти... / Ні, то хмарка біла! / То пливе хмаринка / По пустелі синій... / День крізь сон сміється... / Я один на скелі.* [15, с. 55]. Використання прикметників *білі, біла*, які символізують, на нашу думку, смерть, розлуку, передає стан самотності, суму, нудьги.

Тему кохання репрезентовано й у вірші «Чорним вихором – ночі...», у якому поет звертається із запитанням до вогню, що запалив сильне незгасне почуття: *Небо горить і земля, / І сонце, і всі світи. / – Ой вогню, вогню великий, / Де ж коріння твоє знайти? / – О вогню, вогню таємний, / – Навіщо горши? / Нащо серце моє / Вдень і вночі томиш? / Марно питати, марно шукати: / Я ж слюзами тебе не заллю, / Тільки склонось, питаю: / – Навіщо люблю?* [15, с. 136]. Звертання до цього природного явища не випадкове, адже воно символізує очищення, тому ліричний герой прагне позбутися цього почуття, але, на жаль, йому це не вдається: *Чорним вихором – ночі, / Світлою бурєю – дні, / Бачу я, бачу сам, / Що зникаю в огні* [15, с. 136].

Цікавою за своєю композиційною організацією є поезія «В текучім блиску стигне жито», яка побудована у вигляді внутрішнього діалогу за схемою: квеситив – докір – відповідь-заспокоєння: *– Ти пам’ятаєш ту пір’їну, / Що бистрий голуб упустив / Перед тобою на долину? / Ти не підняв її, не хтів... / «Однаково одняв би вітер!» / А пам’ятаєш, край узлісся / Тобі під ноги, в мертве листя, / Упав орішок лісовий? / Ти занехав його, а твій... / «Давно б зотлів орішок той!» / – А пригадай, як на поляні, / Під першим льодом, у воді, / Кружало срібне ти наглянув, / Ти не добув його тоді... / «Прийшла б весна, воно б розтало!»* [15, с. 146]. Для змалювання стану розгубленості, невпевненості ліричного героя письменник застосовує кільцевий повтор, змінюючи в кінцевому чотиривірші деякі слова. Порівняймо: *В текучім блиску стигне жито, / А суголовки – ріки цвіту. / Я тими ріками бреду, / Шукаю долі, не знайду.* та *В текучім блиску мліє жито, / А суголовки – повінь цвіту. / Я тою повінню бреду / Шукаю щастя... / Чи знайду?* [15, с. 146]. Автор використовує прийом антитези: у першому рядку ініціального чотиривірша жито *стигне*, набирається сил, а наприкінці – *мліє*, знемагає, втрачає міць, далі зіставлення *рік й повені*. У протиставленні *Шукаю долі, не знайду*, яке містить дієслово із заперечною часткою *не*, звучить констатація факту. У кінці ж поезії письменник ставить риторичне запитання, ніби даючи ліричному героєві надію знайти хоча б щастя.

Отже, у поезіях В. Свідзінського функціонують власне питальні речення й риторичні запитання. Автор за допомогою власне питальних речень конструє діалоги, що нерідко мають символічний зміст. Є емоційно забарвлені питальні речення, а також такі квеситиви, які спонукають до дії, до з’ясування фактів. Граматичну основу цих речень формують дієслова різної семантики, які письменник досить часто розміщує в ініціальній і кінцевій позиціях. Синтаксична організація поетичної мови В. Свідзінського потребує подальшого дослідження з метою виявлення ідіостильових рис його творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахундов Д. М. Проблема отождествления вопроса в тексте / Д. М. Ахундов // Смысл текста в процессе коммуникации : сб. науч. трудов МПШИЯ им. Мориса Тореза. – Вып. 363. – М., 1990. – С. 49 – 53.
2. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин; сост. С. Г. Бочаров, В. В. Кожин. – М.: Худож. лит., 1986. – 543 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
4. Башманівський В. І. Тема зради крізь призму сприйняття М. Зерова та В. Свідзинського // Літературознавчі студії. – Житомир: ЖДУ, 2009. – Вип. 3. – С. 21 – 29.
5. Безугла Л. Р. Исторична динаміка мовленнєвого акту квестива в німецькій та англійській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. Р. Безугла. Харків, 1998. – 22 с.
6. Богдан С. Мовноетикетні одиниці як елемент індивідуального стилю Володимира Свідзинського // Творчість Володимира Свідзинського: Зб. наук. праць. – Луцьк, 2003. – С. 159 – 167.
7. Гедз С. Ф. Комунікативно-прагматичні особливості висловлювань з інтерогативним значенням в сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. Ф. Гедз. – К., 1998. – 19 с.
8. Дудик П. С. Стилїстика української мови: навч. посібник / П. С. Дудик. – К.: Видавн. центр «Академія», 2005. – 368 с.
9. Жаровська О. Питальні речення : деякі питання теорії / О. Жаровська // Наукові записки. Серія : Філологія : зб. наук. пр. Вип. 10. [у 2-х т.] [Наук. ред. Іваницька Н. Л.]. – Вінниця, 2008. – Т. 1. – С. 176 – 180.
10. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. / А. Загнітко. – Донецьк, 2009. – 137 с.
11. Калитюк Л. П. Питальне речення в історії англійської мови: структурний та прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. П. Калитюк. – К., 2008. – 27 с.
12. Кулик Б. М. Курс сучасної української мови. Синтаксис / Б. М. Кулик. К: Рад. школа, 1965. – Ч. II. – 283 с.
13. Науменко Л. П. Сучасний англомовний бізнес-дискурс в комунікативно-прагматичному та концептуальному висвітленні: Монографія / Л. П. Науменко – К.: Логос, 2008. – 360 с.
14. Почепцов Г. Г. Избранные труды по лингвистике / Г. Г. Почепцов. – Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. – 556 с.
15. Свідзинський В. Є. Твори : у 2 т. / вид. підготувала Елеонора Соловей / В. Є. Свідзинський. – К.: Критика, 2004. – (Відкритий архів). – Т. 1. Поетичні твори. – 584 с. : іл.
16. Соколова В. Художня функція риторичних фігур у поезії В. Свідзинського [Текст] / В. Соколова // Слово і Час. – 2007. – № 11. – С. 13 – 18.
17. Соловей Е. Невпізнаний гість : Доля і спадщина Володимира Свідзинського / Елеонора Соловей. – К.: Наук. думка, 2006. – 224 с.

REFERENCES

1. Akhundov, D. M. The Problem of identification of the text / D. M. Akhundov // The meaning of the text in the communication process : collection of scientific works of MHPYYA im. Maurice Thorez. – Vol. 363. – Moscow, 1990. P. 49-53.
2. Bakhtyn, M. M. Literary-critical articles / M. M. Bakhtyn; sost. S. H. Bocharov And V. V. Kozhynov. – Moscow, Khudozh. lyt. Publ., 1986. 543 p.
3. Bakhtyn, M. M. Aesthetics of verbal creativity / M. M. Bakhtyn. – Moscow, Yskusstvo Publ., 1979. 424 p.
4. Bashmaniv's'kyi, V. I. The Theme of betrayal through the lens of perception M. Zerova and V. Svidzinskii // Literary Studio. – Zhitomir, ZhDU Publ., 2009. – Vol. 3. P. 21-29.
5. Bezuhla, L. R. Historical dynamics of the speech act of quisitive in German and English. Avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 «Hermans'ki movy» / L. R. Bezuhla. Kharkov, 1998. 22 p.
6. Bohdan, S. K. Movietickets units as an element of the individual style of Vladimir Svidzinskiv // Works of Vladimir Svidzinskiv : collection of scientific works. – Lutsk, 2003. P. 159-167.
7. Gedz, S. F. The Communicative and Pragmatic Features of Utterances with Interrogative Meaning in Modern English. Avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 «Hermans'ki movy» / S. F. Gedz. Kyiv State Linguistic University. Kyiv, 1998. 16 p.
8. Dudyk, P. S. Stylistics of the Ukrainian Language: textbook. manual / P. S. Dudyk. – Kyiv : Akademia, 2005. 368 p.
9. Zharov's'ka, O. Question : some questions of theory / O. Zharov's'ka // Scientific notes series : Philology : collection of scientific works Vol. 10. – Kiev, 2008. – Vol. I. P. 176-180.
10. Zahnitko, A. Ukrainian syntax: theoretical and applied aspect. / A. Zahnitko. – Donetsk, 2009. 137 p.
11. Kalytyuk, L. P. Interrogative sentence in the history of English: structural and pragmatic aspects. Avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 «Hermans'ki movy» / L. P. Kalytyuk. – Kyiv, 2008. 27 p.
12. Kulik, B. M. The Course of modern Ukrainian language. Syntax / B. M. Kulik. – Kyiv : Rad. shkola, 1965. – Part II. – 283 p.
13. Naumenko, L. P. Modern English business discourse in communicatively-pragmatic and conceptual lighting: Monograph / L. P. Naumenko – Kyiv : Logos, 2008. 360 p.
14. Pochepczov, G. G. The Selected works on linguistics / G. G. Pochepczov. – Kharkov: XNU y meny` V. N. Karazy`na, 2009. 556 p.
15. Svidzinskii, V. Ye. Works : in 2 volumes / publishing prepared of Eleonora Solovej / V. Ye. Svidzinskii. – Kyiv : Kry`ty`ka, 2004. – Vol. I. Poetry. 584 p.
16. Sokolova, V. The function of art rhetorical figures in poetry of V. Svidzinskii [Text] / V. Sokolova // Word and Time. – 2007. – № 11. P. 13-18.
17. Solovej, E. Unrecognized guest: Vladimir Svidzinskii fate and heritage. – Kyiv : Nauk. Dumka Publ., 2006. 224 p.

Semantic and syntactic functions of interrogative sentences in poetic language of V. Svidzinskii

I. I. Smetana

Abstract. The article is devoted to the analysis of interrogative sentences in the poetic works of V. Svidzinskii. The various classifications of rechennyevy designs are described. The functions of interrogative sentences and their structural model are investigated. It is found that in verses V. Svidzinskii function rhetorical questions and proper questions the past presented in poetic speech primarily through dialogic speech, have emotional tone call to action, oversluts verbs of various semantics, which are in initial and terminal positions.

Key words: individual style, interrogative sentences, rhetorical questions, word image, stylistic figure.

Семантико-синтаксические функции вопросительных предложений в поэтической речи В. Свидзинского

И. И. Сметана

Аннотация. Статья посвящена анализу вопросительных предложений в поэтическом творчестве В. Свидзинского. Описаны различные классификации этих речевых конструкций. Исследованы функции вопросительных предложений и их структурные модели. Установлено, что в стихах В. Свидзинского функционируют риторические вопросы и собственно вопросительные предложения, последние из которых представлены в поэтическом языке преимущественно через диалог, содержат эмоциональную окраску, оттенок побуждение к действию, выделены глаголами различной семантики, которые стоят в инициальной и конечной позиции.

Ключевые слова: индивидуальный стиль, вопросительные предложения, риторические вопросы, словесный образ, стилистическая фигура.